

Redakcja naukowa
Anna Pawlak, Beata Skwarek,
Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

**W TROSCIE O ROZWÓJ I BEZPIECZEŃSTWO DZIECKA
WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE
ASPEKTY SPOŁECZNO-PRAWNE**

WYDAWNICTWO
AEH

**W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka
we współczesnym świecie.
Aspekty społeczno-prawne**

Redakcja naukowa:

Anna Pawlak, Beata Skwarek, Justyna Stadniczeńko, Oksana Petrenko

Legnica – Warszawa 2022

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Publikacja finansowana ze środków Firm GATES POLSKA Sp. z o. o.,
Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A., Koleje Dolnośląskie S.A.

Recenzenci:

prof. dr hab. Joanna Konarska
prof. dr hab. Olga Suchomlińska

Copyright © 2022 by Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
Copyright © 2022 by Collegium Witelona Uczelnia Państwowa

Projekt okładki:
Zbigniew Gol

Collegium Witelona Uczelnia Państwowa
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 22 80 do 83
uczelnia@collegiumwitelona.pl
www.collegiumwitelona.pl
www.wydawnictwo.collegiumwitelona.pl

Korekta, skład i łamanie:
Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek
Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica
tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04
www.wa.legnica.edu.pl

ISBN 978-83-66552-55-5

Wydawnictwo
Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej
ul. Okopowa 59
01-043 Warszawa

Spis treści

Table of contents	7
Słowo od redaktorów	11

Część I

RODZINA I DZIECKO

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

Konstytucyjne prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniemami	15

Stanisław Leszek Stadniczeńko

Błędne rozumienie osobowej natury człowieka i uwarunkowania destrukcyjne rodziny we współczesnej cywilizacji	39

Marek Michalak

Zagrożenie praw dziecka podczas pandemii koronawirusa	57

Жанна Стельмашук, Надія Гринькова, Аліна Ваколюк

Відповідальне батьківство: теоретичні аспекти	69

Тетяна Ципан

Соціально-правові та педагогічні основи виховання дітей у сім'ї	85

Ольга Павелків

Сімейне виховання в системі освіти Японії	109

Оксана Петренко

Ідеї дитиноцентризму в зарубіжній педагогічній теорії: актуалізація проблеми вільного виховання	131

Сергій Петренко

Оволодіння цифровою грамотністю і безпека дітей в цифровому просторі: актуалізація проблеми	155

Część II

SZKOŁA I BEZPIECZEŃSTWO UCZNIÓW

Ольга Поліщук, Юлія Шалівська

Особливості формування моральних переконань учнів в умовах
 нової української школи 183

Роман Павелків, Іванна Хомич

Психологічні передумови розвитку суспільно значущої поведінки
 в молодшому шкільному віці 200

Інна Петренко

Вимоги до формування безпечного простору шкільної кімнати
 початкової школи у контексті Концепції Нової української школи 217

Віталій Павелків, Катерина Павелків, Віктор Панасюк

Психолого-педагогічні умови попередження ризикованої поведінки
 у учасників молодіжних субкультур 227

Людмила Баліка

Теоретичні основи формування культури екологічної поведінки
 учнів початкової школи засобами інтерактивних технологій 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Bezpieczeństwo w serwisach społecznościowych w opinii uczniów
 liceum ogólnokształcącego 265

Світлана Бричок

Теоретичні основи проблеми виховання культури безпеки
 життєдіяльності здобувачів вищої педагогічної освіти 289

Віта Боса

Підготовка майбутніх філологів в Україні засобами сучасних
 інформаційно-комунікаційних технологій: методологія проблеми 309

Łukasz Trzeciak

Polskie regulacje prawne dotyczące kierowania hulajnogą elektryczną
 i urządzeniem transportu osobistego przez dzieci 329

Część III

ASPEKTY SOCJALNO-PRAWNE

Elżbieta A. Maj	
Socjalna ochrona dziecka w perspektywie podstawowych praw człowieka	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Praca socjalno-wychowawcza z rodziną we współczesnych warunkach: kontekst polsko-ukraiński	349
Наталія Коляда	
Дитячий рух у просторі соціального життя	363
Любов Нечипорук	
Соціальна робота з безпритульними дітьми	375
Григорій Пустовіт	
Теоретико-прикладні засади соціального захисту дітей і учнівської молоді в закладах позашкільної освіти	391
Світлана Щудло, Ірина Мірчук, Оксана Зелена	
Небезпеки вільного часу у підліткових практиках у період пандемії COVID-19 (на матеріалах міжнародного соціологічного проєкту)	413

Część IV

GŁOS STUDENTÓW

Marta Olszewska	
Andrzej Frycz Modrzewski o roli wychowania człowieka	429
Катерина Попова	
Когнітивний і виховний потенціал полікультурної освіти	439
Ірина Поліщук	
Т. Д. Дем'янок про роль громадських організацій у системі превентивного виховання дітей	453
Informacje o autorach	465

Table of contents

A word from the editors	11

Part I

FAMILY AND CHILD

Jacek Sobczak, Ksenia Kakareko

The constitutional right of parents to provide their children with a moral and religious upbringing and teaching in accordance with their convictions	15

Stanisław Leszek Stadniczeńko

The erroneous understanding of the personal nature of man and the conditions for the family destruction in modern civilization	39

Marek Michalak

Threats to children's rights during the coronavirus pandemic	57

Zhanna Stelmashuk, Nadiya Hrynkova, Alina Vakoliuk

Responsible attitude: theoretical aspects	69

Tetiana Tsipan

Socio-legal and pedagogical basis raising children in the family	85

Olha Pavelkiv

Family education in japan's education system	109

Oksana Petrenko

Ideas of child centrism in foreign pedagogical theory: actualization of the problem of free upbringing	131

Serhii Petrenko

Digital literacy and child safety in the digital space: actualizing the problem	155

Part II**SCHOOL AND PUPIL SAFETY****Olga Polishchuk, Yulia Shalivska**

Features of formation of moral beliefs of students in the conditions
of the new ukrainian school 183

Roman Pavelkiv, Ivanna Khomych

Psychological prerequisites for the development of socially significant
behavior in primary school age 200

Inna Petrenko

Requirements for the formation of a safe space of the school room
of primary school in the context of the concept of the new ukrainian school 217

Vitaliy Pavelkiv, Kateryna Pavelkiv, Viktor Panasiuk

Psychological and pedagogical conditions of risky behavior prevention
of youth subcultures participants 227

Lyudmila Balika

Theoretical fundamentals of formation of culture of ecological behavior
of primary school students by means of interactive technologies 241

Katarzyna Sępowicz-Buczko, Stefania Kozłowska

Security in social networking services in the opinion of students
from the general secondary school 265

Svitlana Brychok

Theoretical essentials of the problems of the upbringing of the culture
of life safety of applicants of higher pedagogical education 289

Vita Bosa

Preparing future philologists in ukraine with the use of modern information
and communication technologies: a methodology of the problem 309

Łukasz Trzeciak

Polish legal regulations regarding the driving of an electric scooter
and personal transport device by children 329

Part III**SOCIAL AND EDUCATIONAL ASPECTS**

Elżbieta A. Maj	
Social protection of a child in terms of fundamental human rights	339
Larysa Gajewska, Natalia Pobirchenko, Beata Skwarek	
Social and educational work with the family in contemporary conditions: the polish-ukrainian context	349
Nataliia Koliada	
Children's movement in the space of social life	363
Nechiporuk Lyubov	
Social work with homeless children	375
Hryhorii Pustovit	
Theoretical and applied principles of social protection of children and student youth in extracurricular education institutions	391
Svitlana Shchudlo, Iryna Mirchuk, Oksana Zelena	
Dangers of free time in adolescent practices during the covid-19 pandemic (On the international sociological project)	413

Part IV**STUDENTS' VOICE**

Marta Olszewska	
Frycz Modrzewski – the Role of (Human) Upbringing	429
Kateryna Popova	
Cognitive and educational potential of multicultural education	439
Iryna Polishchuk	
T.D. Demianyuk on the role of non-governmental organizations in the system of preventive education of children	453
Information about the authors	465

Роман Павелків

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0002-6564-4507

e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

Іванна Хомич

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-8930-6572

e-mail: yarit@ukr.net

Психологічні передумови розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена вивченню психологічних передумов для розвитку соціально значущої поведінки учнів початкової школи. Ми вважаємо, що в соціально-нормативному просторі початкової школи створюються всі необхідні умови для особистого самовизначення учня молодшого віку не тільки в статусі суб'єкта виховної діяльності, а й предмета соціально-нормативних відносин. У дослідженні буде розглядатися молодший шкільний вік як чутливий в аспекті нормативної соціалізації особистостей, оскільки соціальний контекст особистісного розвитку в цьому віці все більше визначається факторами, пов'язаними з впливом «значущих» дорослих, оновленням нової ситуації соціального розвитку, а значить, з необхідністю освоєння нового соціально-нормативного простору. На основі вивчення основних підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників до аналізу психологічних передумов для розвитку соціально значущої поведінки в більш молодому віці...

Ключові слова: молодший учень, соціально значуща поведінка, початкова школа, соціально-нормативні відносини, соціалізація особистості, детермінанти розвитку соціально значущої поведінки.

Постановка проблеми

Сьогодні є очевидним, що закономірності нормативного функціонування особистості не можуть бути ґрунтовно розглянуті без детального аналізу низки тих аспектів психологічної вимірності, які сприяють поглибленому вивченню генези її соціальної нормативності. Мова йде про психологічні механізми, детермінанти та умови репрезентації соціальних, моральних та інших суспільних норм у поведінці особистості. З огляду на останні публікації з означеної проблематики можна констатувати певний прогрес: поступово вектор дослідницьких пріоритетів психологічної науки змістився у площину аналізу соціокультурних, соціальних, моральних, гендерних, вікових та інших аспектів регуляції суспільно значущої поведінки особистості. Дослідження закономірностей її прояву має здебільшого фрагментарний характер, пов'язаний з аналізом соціальної поведінки особистості, розвитком її нормативної свідомості або нормативних уявлень.

Проблема нормативної поведінки як суспільно значущої категорії має особливий статус у психологічній науці, що пов'язано, з одного боку, з її надзвичайною важливістю, а з іншого боку, – зі складністю як теоретичного аналізу нормативної поведінки, так і труднощами практичної операціоналізації її сутнісних проявів. При всій важливості вивчення означених аспектів актуальної проблеми за межами науково-психологічного аналізу все ще залишається широкий спектр явищ і феноменів, релевантних детермінантам розвитку суспільно значущої поведінки, зокрема, в молодшому шкільному віці.

Метою пропонованої розвідки є визначення психологічних передумов розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині в психологічній науці доволі перспективним є підхід, який розвиває у своєму монографічному дослідженні український дослідник С. Гарькавець¹. У фокусі його дослідницьких пріоритетів є соціально-нормативна поведінка, яка розглядається ученим в якості системного утворення, елементами якого, з одного боку, виступають соціальні норми (моральні, резидуальні, правові), що пов'язані між собою та утворюють єдиний соціально-нормативний простір (оптимальний функціональний оптимум, у межах якого ця система не переходить на патологічний рівень свого функціонування), і які інтеріоризовані особистістю, а з іншого боку – умови соціального середовища, у якому безпосередньо вона перебуває та в яке екстеріоризує свої ціннісно-нормативні інтенції. На думку автора, соціально-нормативна поведінка не є чимось універсальним, вона змінюється відповідно до того, як змінюються соціальні норми, а особистість змушена до них пристосовуватися настільки, наскільки дозволяють це зробити її особисті потреби та соціальний стан, у якому вона знаходиться².

В аспекті конкретизації змісту поняття «суспільно значуща поведінка» актуальною є думка науковця про те, що соціально-нормативна поведінка може розглядатися як феноменологічний прояв не тільки суспільства, колективу чи групи, але й особистості. Причому лише в особистісних соціально-нормативних проявах у концентрованому вигляді представлені системні зв'язки її детермінуючих чинників, умов і психологічних механізмів.

Соціально-нормативну поведінку ми розглядатимемо як системне утворення, елементами якого є соціальні норми та умови соціального середовища, а системоутворюючим чинником, який пов'язує їх у цілісну єдність та визначає характер соціально-нормативної активності, є особистість. Відзначимо, що у розумінні психологічних механізмів об'єктивації процесів, які опосередковують взаємодію особистості та системи соціальних норм, наукова психологія традиційно опирається на поняття «інтеріоризація» (інтерналізація) та «екстеріоризація»³. У широкому значенні під інтеріоризацією норм (інтерналізацією) розуміють процеси особистісного засвоєння соціального досвіду в ході онтогенетичного розвитку людини, зокрема в процесі

¹ С.О. Гарькавець, *Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референ-ти: монографія*, Харків: «Друкарня Мадрид», 2016, 156 с.

² Ibidem.

³ *Социальная психология в трудах отечественных психологов*, сост. и общая редакция А.Л. Свенцицкого, Санкт-Петербург: Питер, 2000, 512 с.

її навчання і виховання. Під екстеріоризацією розуміють перетворення суб'єктних потенцій у реальний акт діяльності та поведінки; або актуалізацію особливих структурних ланок та компонентів свідомості й психіки людини як передумов виникнення її соціальної поведінки. Соціальні норми інтеріоризуються і перетворюються в чинники внутрішнього світу людини і в такий спосіб впливають на її поведінку через систему внутрішніх чинників регуляції – самосвідомість та самооцінку, мотиваційну систему, розуміння й установки. На підставі цього буде небезпідставним твердження про те, що соціальні норми для того, щоб стати особистісними регуляторами поведінки людини, повинні трансформуватися в її особистісні структури (мотиви, цінності, установки, самооцінку), а останні стати їхнім джерелом. Саме в такий спосіб норми соціальні перетворюються у норми особистісні, саме такий їх характер змушує діяти певним нормативним чином, не на підставі зовнішнього тиску, а на підставі власних переконань.

Таким чином, в контексті проблеми нашого дослідження є сенс розглядати особистісні норми як інтегративні особистісні структури, пов'язані із засвоєнням та відтворенням індивідуальної системи норм, використанням її в якості умов і детермінант власного соціального розвитку, а також формуванням внутрішньої диспозиції власної нормативної відповідності (нормативності).

Наше розуміння природи суспільно значущої поведінки особистості співвідноситься з позицією Гарькавця щодо сутнісного механізму вияву її соціально-нормативної активності⁴. Проте для нас визначальним чинником вияву сутнісного змісту суспільно значущої поведінки є можливість розкриття зв'язків між її системоутворюючими елементами або детермінуючими чинниками. На нашу думку, такими чинниками виступають особистісні диспозиції, мотиви, цілі, настановлення, афективні стани, досвід та ін. Саме ці системоутворюючі елементи (детермінуючі чинники) складають системний комплекс внутрішнього порядку. При цьому соціальні умови, обставини, приписи, вимоги, правила та норми поведінки складають основний зміст макро- (суспільство, великі групи) та мікросередовища (малі групи) і виступають системним комплексом зовнішнього порядку. Власне, системна ієрархізована єдність, взаємообумовлений характер детермінації всіх системоутворюючих елементів і визначає основний механізм об'єктивації суспільно значущої поведінки особистості.

На думку Ю. Антоняна, В. Емінова і М. Єнікеєва, соціально-психологічна обумовленість нормативної поведінки особистості пов'язана, головним чином, з формуванням такої структури її потреб, яка «відповідає інтересам суспільства, оволодінням особистістю еталонними зразками та нормами поведінки, які є у цьому соціальному середовищі»⁵. Вважаємо небезпідставним твердження авторів про те, що для кожної групи характерними є власна система норм поведінки та механізмів заохочення слідування цій системі або санкцій у випадку їх недотримання. На наше переконання, ознайомлення особистості з цією системою здійснюється в межах спільної діяльності і саме в цей момент відбувається процес прийняття (або неприйняття) особистістю групових норм. Важливо також розуміти, що будь-які соціальні та групові норми передбачають їх освоєння, перетворення із зовнішніх регуляторів поведінки у внутрішні. Тобто, в процесі соціалізації особистість переймає соціальний досвід, який у подальшому

⁴ С. О. Гарькавец, *op. cit.*

⁵ Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов, М. И. Еникеев, *Психология преступника и расследование преступлений*, Москва: Юристъ, 1996, 257 с., С. 126.

перетворює в систему індивідуальних цінностей, орієнтацій, вибірково вводить у свою систему поведінки ті норми і шаблони, які прийняті у суспільстві або групі. У зв'язку з цим, прийняті і діючі в певному суспільстві або групі норми будуть визначати особистісні норми людини. Науковці вважають, що особистість, яка формується, корегує свою поведінку на підставі вимог певного соціального оточення, на основі схвалення одних своїх дій та засудження інших. Це і визначає механізм формування особистісної ціннісно-нормативної моделі поведінки.

Зважаючи на вищезазначене, суспільно значущу поведінку будемо розглядати як системне утворення сукупності нормативних проявів особистості, яке базується на внутрішній диспозиції власної нормативної відповідності (нормативності) і «задає» соціально прийнятну форму та нормативний характер міжособистісним взаємовідносинам.

Суспільно значуща поведінка як предмет психологічного аналізу розглядається переважно у контексті загальноприйнятих концептуальних положень щодо розвитку та соціалізації особистості, як похідний соціально-психологічний феномен, детермінований механізмами інтерналізації зовнішніх нормативних правил та норм поведінки у категорії її суб'єктивного досвіду⁶. При всій важливості вивчення означених аспектів актуальної проблеми, за межами науково-психологічного аналізу все ще залишається широкий спектр явищ і феноменів, релевантних детермінантам розвитку суспільно значущої поведінки, зокрема, в молодшому шкільному віці.

Без перебільшення, означений аспект актуальної проблематики сьогодні перебуває у фокусі дослідницьких пріоритетів вітчизняної і зарубіжної психології, оскільки можливість наочно продемонструвати характер детермінації суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці, механізми та чинники її розвитку в умовах соціально-нормативного простору початкової школи дозволить задовольнити не тільки академічний, але й практичний інтерес. Очевидно, що у практичному сенсі вивчення особливостей розвитку та закономірностей детермінації нормативної поведінки в молодшому шкільному віці забезпечить можливості створення умов для більш ефективного вирішення проблем нормативної соціалізації особистості в умовах початкової школи; реалізації у соціальноприйнятний і нормовідповідний спосіб певних функцій, які потребують її взаємодії із соціальним, у тому числі, освітнім середовищем; формування навичок засвоєння змісту соціальних норм та нормативних зразків поведінки; цілеспрямованого розвитку стійкої внутрішньої диспозиції власної нормативної відповідності, тобто особистісної нормативності; попередження розвитку та прояву ненормативних (асоціальних, девіантних) форм соціальної поведінки тощо.

Таким чином, розглянемо психологічні передумови розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці.

Молодший шкільний вік виступає одним із найбільш визначальних періодів розвитку особистісної сфери дитини, що пов'язано з виникненням особливих, якісно принципових і важливих для її подальшого особистісного становлення психологічних новоутворень. Новоутворення як істотні якісні зміни у психіці дитини визначають її базовий рівень відносин із соціальним оточенням і характер ставлення до самої себе. Як справедливо зазначала Л. Божович, у психологічній оцінці молодшого шкільного віку

⁶ Ibidem; Л. С. Выготский, *Педагогическая психология*, под ред. В. В. Давидова, Москва: АСТ: Астрель: Хранитель, 2008, 671 с.; А. К. Пашенко, *Особенности организации нормативного пространства младших школьников*, „Психологическая наука и образование” 2010, № 1, С. 48–54;

визначальним чинником соціальної ситуації розвитку дитини та його рушійних сил є поява новоутворень – особливого знаку розпаду старої ситуації розвитку і становлення нової системи соціальних відносин⁷. На думку фахівця з психології розвитку дитини, новоутворення як продукт вікового розвитку призводять до перебудови всієї структури свідомості дитини, до зміни системи її ставлення до світу, інших людей, самої себе. На основі сформованого комплексу новоутворень стає можливою поява інтегративного особистісного утворення дитини – її внутрішньої позиції. У цьому сенсі Л. Божович розглядала внутрішню позицію як одне з ключових особистісних новоутворень молодшого шкільного віку, завдяки чому дитина перетворюється у суб'єкт дій та стосунків, усвідомлює себе соціальним індивідом⁸.

На думку А. Венгера, завдяки появі нової психологічної інстанції – позиції, що відображає функцію дитини як суб'єкта спільної діяльності, її функціонування починає детермінуватися відповідними нормами і правилами⁹.

Релевантними молодшому шкільному віку змінами особистості дитини Д. Ельконін вважав появу соціальних за змістом мотивів вчинків і дій, оволодіння вмінням керувати собою, власною поведінкою, самооцінка власних можливостей вирішувати різного роду завдання, усвідомлення суспільної значущості праці дорослих, виділення свого місця в системі суспільних відносин¹⁰.

Актуальною в контексті нашого дослідження є думка вітчизняного фахівця з проблем дитячої психології Л. Виготського, який характерним процесом для віку молодшого школярства вважав втрату дитячої безпосередності, що пов'язано з процесами інтелектуального опосередковування поведінки та інтелектуалізацією емоцій, а основним його психологічним новоутворенням визначав узагальнення переживання або «інтелектуалізацію афекту»¹¹. Науковець розглядав самооцінку як одну з найважливіших властивостей особистості молодшого школяра, що інтегрує досвід його діяльності і спілкування з іншими людьми, забезпечує контроль за власною діяльністю з точки зору нормативних критеріїв, організацію власної поведінки відповідно до соціальних норм¹². На думку вченого, самооцінка молодшого школяра відображає ставлення до себе як до виконавця вимог значимих дорослих (учителів, батьків) та носія нових особистісних якостей (старанності, акуратності, наполегливості, кмітливості та ін.).

На підставі результатів досліджень низки вітчизняних науковців (С. Гарькавець, Л. Божович, А. Венгер, Л. Виготський) можливо стверджувати, що у віці молодшого школярства у дитини формується стійкий інтерес до свого Я, актуалізується потреба у самопізнанні, в усвідомленні можливостей та наслідків власних дій, свого місця у системі стосунків з оточуючими¹³.

⁷ Л. И. Божович, *Личность и ее формирование в детском возрасте*, Санкт-Петербург: Питер, 2008, 400 с.

⁸ *Ibidem*.

⁹ А. Л. Венгер, *Психическое развитие ребенка в процессе совместной деятельности*, „Вопросы психологии” 2001, № 3, С. 17–26.

¹⁰ *Социальная психология в трудах отечественных психологов...*

¹¹ Л. С. Выготский, *op. cit.*

¹² *Ibidem*.

¹³ С. О. Гарькавець, *op. cit.*; Л. И. Божович, *op. cit.*; А. Л. Венгер, *op. cit.*, С. 17–26; Л. С. Выготский, *op. cit.*;

Отже, можна заключити, що молодший шкільний вік виступає значимим онтогенетичним етапом становлення особистісної сфери дитини, що пов'язано із виникненням важливих для її подальшого особистісного становлення психологічних новоутворень, які, з одного боку, будуть визначати якість відносин із соціальним середовищем, а з іншого боку – характер ставлення до самого себе. Зважаючи на те, що соціальний контекст особистісного розвитку молодших школярів вже не обмежується виключно сферою сімейних референтів, а все більше визначається чинниками, пов'язаними із впливом «значимих» дорослих (вчителів, вихователів), актуалізацією нової соціальної ситуації розвитку (навчальною діяльністю), а відтак – з необхідністю освоєння нового соціально-нормативного простору (соціальних норм, правил, вимог, зразків поведінки), є сенс розглядати молодший шкільний вік як сенситивний в аспекті їх нормативної соціалізації.

Слідуючи принципам культурно-історичної концепції Л. Виготського, ми враховуємо її основний постулат про те, що психіка дитини у всіх своїх проявах (властивостях, станах, процесах) формується культурою – системою норм і правил, з якою дитина як суб'єкт вступає у взаємодію. Виходячи з цього, саму ситуацію взаємодії дитини і правила (норми) можна розглядати як нормативну.

Евристичними в аспекті обґрунтування психологічного змісту та механізмів суспільно значущої поведінки є теоретичні розробки таких вітчизняних дослідників як М. Веракса, А. Буличова та ін., які ґрунтовно розробляють конкретні проблемні її аспекти. Зокрема, для операціоналізації і фіксації феноменологічних особливостей нормативної поведінки особистості на різних етапах її реалізації науковцями вводиться у науковий «обіг» низка змістовно релевантних понять. Вчені підкреслюють важливість не тільки дотримання людиною норм, але і її здатності створювати (генерувати) нові норми, яким будуть слідувати інші. Приміром, М. Вераксою вводиться спеціальний термін «нормотворчість», який означає здатність до створення та поширення нових норм, що виступає в якості найважливішої характеристики людини як особистості¹⁴.

В цьому сенсі М. Веракса і А. Буличова визначають нормативну ситуацію як одиницю культури у її психологічному змісті і вказують на те, що така ситуація виступає «поєднанням факторів, умов і обставин, відносно яких соціум приписує суб'єкту певні дії»¹⁵.

У вітчизняній дитячій психології сформувався напрям, який вивчає проблеми становлення особистості дитини в нормативній ситуації. В межах цього напрямку отримано репрезентативний базис емпіричних даних, релевантний закономірним особливостям нормативного становлення дитини. Зокрема, О. Пащенко, вивчаючи особливості організації нормативного простору молодших школярів, емпірично виявив рівні їх нормативного розвитку або сприйняття нормативної ситуації, які характеризують якість освоєння норми: імпульсивний, польовий, рольовий, нормативний¹⁶. Автор виходить з того, що норма об'єктивує свій характер у формі багаторівневої структури. Виділені ним нормативні рівні характеризують процес освоєння норми, детермінований необхідністю їх послідовного проходження. Кожний такий рівень характеризується своїми іманентними ознаками, здатність до виділення яких пов'язується з рівнем нормативного розвитку особистості. Фактично, позиція О. Пащенко у розумінні

¹⁴ Н. Е. Веракса, А. И. Бульчева, *Развитие умственной одаренности в дошкольном возрасте*, „Вопросы психологии” 2003, № 6, С. 17–31.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ А. К. Пащенко, *op. cit.*, С. 48–54.

сутнісного вияву та змісту нормативності є більш ніж переконливою, зважаючи на те, що викладені сентенції знайшли своє емпіричне підтвердження¹⁷. Виходячи з цього, нормативність можна інтерпретувати як характеристику особистості, яка відображає як процес освоєння соціальної норми, так і якість засвоєння соціально-нормативних приписів та виступає необхідною умовою її існування в онтогенезі. Поведінка на кожному рівні нормативного розвитку, на думку автора, відображає якісний характер освоєння норми і характеризується своїми, притаманними лише їй ознаками. В інтерпретації науковця, нормативна поведінка виступає зовнішньою активністю людини, яка спрямована на засвоєння соціально-нормативних приписів та виступає необхідною умовою її існування в онтогенезі.

На основі розробленого психодіагностичного інструментарію Л. Баянвою і Т. Мустафіним було запропоновано науковий концепт «культурна конгруентність», що виступає в якості характеристики відповідності дошкільника правилам нормативної ситуації¹⁸. Особливості поведінки підлітка в типових ситуаціях соціальної взаємодії із заданою нормою стали предметом наукового дослідження Н. Корзинкіної¹⁹.

У зарубіжній науковій психології проблема закономірностей становлення суспільно значущої поведінки дитини також має репрезентативний емпіричний досвід розробки. Наявні дослідження підтверджують, що діти дошкільного віку здатні діяти не тільки наслідуючи, але й аналізуючи оцінку своєї поведінки з точки зору резонансу, який вона викликає в інших. Науковці вважають, що у дитини вибір дії за правилом залежить від морального змісту правила (норми) і формулюють висновок про те, що діти вже у дошкільному віці здатні на моральний вчинок (поведінку). За результатами проведених науковцями досліджень було виявлено, що у становленні нормативної поведінки дошкільників велику роль відіграє наслідування дорослих, що набуває ритуальності поведінкових дій. Науковцями сформульовано висновок про те, що діти у певних визначених нормативних умовах здатні повністю перейти на ритуальність виконання правила у відповідності з очікуваннями дорослих²⁰.

Дослідники Дж. Комстак і Е. Шаррер також вивчали чинники нормативної соціалізації сучасних дітей через призму впливу засобів масової інформації²¹. Науковці розглядали як негативні, так і позитивні моменти впливу засобів масової інформації на передачу норм, правил і цінностей у сучасному суспільстві. Як було доведено авторами, ці норми та правила поширюються окрім усього іншого і на манеру поведінки, спілкування, вираження своєї позиції та емоцій, взаємодію з іншими людьми тощо. Науковці дослідили, як діти здатні координувати конкретні психічні стани із соціальними

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Л. Ф. Баянвова, Т. Р. Мустафин, *Культурная конгруэнтность дошкольника в нормативной ситуации и возможности ее исследования*, „Современное дошкольное образование. Теория и практика” 2013, № 4, С. 70–75.

¹⁹ Н. А. Корзинкина, *Особенности поведения подростка в ситуации социального взаимодействия с заданной нормой*: дис. ... канд. психол. наук., Москва: Московский педагогический государственный университет, 2004, 250 с.

²⁰ G. Comstock & E. Scharer, *Chapter VII – Learning rules and norms – further evidence of media effects*. In: *Media and the American Child*. San Diego, CA: “Academic Press” 2007, 392, p. 250–291; C. W. Kalish, S. M. Shiverick, *Children’s reasoning about norms and traits as motives for behavior*, “Cognitive Development” 2004 19(3), p. 401–416.

²¹ G. Comstock & E. Scharer, op. cit., p. 250–291.

нормами і правилами, в тому числі моральними, співвіднесеними з прийнятими в культурі обставинами. За результатами дослідження було виявлено, що здатність координувати та зважувати інформацію про психічні стани з розумінням норм залежить від вікових особливостей дітей та конкретного типу правила.

У ракурсі вивчення ролі норм і правил як джерел мотивів поведінки дітей провели експериментальне дослідження Ч. Каліш і Ш. Шиверік²². Науковцями було підтверджено гіпотезу про те, що деонтичні відносини являються необхідним типом відносин у соціалізації дітей. У дослідженні, в якому були використані два типи правил – санкціонуючі і забороняючі, було виявлено, що діти різного віку використовують знання про деонтичні (нормативні) відносини для прогнозування поведінки людей, причому заборона і дозвіл по-різному впливають на формування особистісних диспозицій дітей, на здатність прогнозувати поведінку іншого у взаємодії.

На підставі вище викладеного можна узагальнити, що більшість науководослідницьких позицій вітчизняних і зарубіжних авторів при розгляді передумов та детермінант розвитку суспільно значущої поведінки в дитячому віці апелюють до широкого спектру чинників об'єктивного (соціального) і особистісного характеру. У чому автори однакові, так це у визнанні значимої ролі періоду дитинства, особливо молодшого шкільного віку, у детермінації нормативних форм соціальної поведінки особистості. Проте, на нашу думку, розуміння механізмів і детермінант розвитку суспільно значущої поведінки молодших школярів не буде цілісним і логічним, якщо залишити за межами аналізу такі значущі чинники соціальної ситуації їх розвитку, як навчальна діяльність і освітнє середовище.

У цьому контексті ми розглядаємо освітнє середовище початкової школи загалом і навчальну діяльність молодшого школяра зокрема як важливі елементи його нормативної соціалізації, а молодший шкільний вік – як сенситивний етап онтогенезу у становленні нормативних форм його соціальної поведінки. Відтак, молодший школяр, діючи в освітньому просторі нормативних вимог, організовуючи свою поведінку в умовах соціально регламентованої навчальної діяльності, тепер змушений враховувати цю систему норм у своїх діях та поведінці і з необхідністю засвоювати її.

Таким чином, важливим в аспекті подальшого аналізу психологічних умов і детермінант розвитку суспільно значущої поведінки молодших школярів є розгляд особливостей їх пізнавального, соціального і особистісного розвитку в контексті аналізу актуальної для них соціальної ситуації розвитку – навчальної діяльності. У цьому випадку, навчальна діяльність та шкільне середовище як суспільно санкціонована інституція соціалізації особистості, як особливий соціально-нормативний простір, організований у відповідності з прийнятими у конкретному суспільстві нормами, виступають значимими агентами виділення, диференціації і засвоєння змісту соціальних норм і нормативних зразків поведінки.

Більшість вітчизняних науковців розглядають навчальну діяльність як провідну у молодшому шкільному віці (Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко та ін.)²³. Зокрема, Д. Ельконін зазначав, що провідний характер навчальної діяльності у молодшому шкільному віці визначається тим, що вона є суспільною за своїм змістом, оскільки у ній відбувається засвоєння усіх надбань культури та науки, акумульованих

²² С. W. Kalish, S. M. Shiverick, *op. cit.* p. 401–416.

²³ *Социальная психология в трудах отечественных психологов...*

людством; суспільною за своїм сенсом, оскільки вона є суспільно значущою і суспільно оцінюючою; суспільною за своїм виконанням, оскільки вона виконується відповідно до суспільно вироблених норм²⁴.

Безперечно, молодший шкільний вік – це період найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності, на базі якої розвиваються основні його новоутворення (розвиток внутрішнього плану дій, довільність психічних процесів, рефлексія, мотиви досягнення успіху), на основі яких дитина розширює простір власної соціально-нормативної активності. Фактично, з кожним роком молодші школярі стають більш самостійними, а їхні судження – більш критичними.

Відомий український психолог, фахівець із проблем виховання І. Бех зазначає, що формування нормативної поведінки передбачає переведення засвоєних знань із зовнішнього плану у внутрішній, оскільки саме тоді норми, ідеали, правила, зразки поведінки набувають ролі виховного чинника, коли перетворюються в особистісні принципи життєдіяльності, тобто трансформуються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості²⁵. Вчений зазначає, що: «у роки перебування дитини в молодших класах відбувається глибока зміна її потреб та інтересів. У характері цієї зміни (широта-вужкість), особливостях (стійкі-нестійкі) і спрямованості (егоїстичні-колективістські) можна побачити риси особистості дитини, які певною мірою вже склалися і потребують або зміцнення або подолання»²⁶.

На основі результатів досліджень, проведених Л. Божович²⁷, можна прослідкувати ще низку важливих особистісних змін молодших школярів, які пов'язані з активним входженням у новий соціально-нормативний простір початкової школи – зміну їх мотиваційної системи. Дедалі більшу роль поряд з пізнавальними інтересами починають відігравати соціальні мотиви, прагнення до спілкування і спільної з товаришами діяльності. У зв'язку з цим набувають значення судження однокласників, їхні оцінки. Молодший школяр вже відкрито прагне отримувати схвалення своїх досягнень, що відповідають соціальним очікуванням. Прагнення до самоствердження стимулює дитину до нормативної поведінки, до того, щоб дорослі підтвердили її гідність.

Особливу цінність для учнів початкових класів мають широкі соціальні мотиви учіння. З цього приводу Л. Божович зазначала, що вони розвиваються від загального, недиференційованого розуміння соціальної значущості учіння, з яким дитина приходять в перший клас, до більш глибокого розуміння необхідності вчитися, усвідомлення сенсу учіння «для себе»²⁸. За ступенем пріоритетності в учнів молодшого шкільного віку переважають такі соціальні мотиви учіння як самовизначення і самовдосконалення і мотиви відповідальності (в учнів перших і других класів – перед вчителем та батьками, а в учнів третього класу – перед однокласниками). Важливим моментом розвитку спонукальної сфери учня молодшого шкільного віку виступає знання ним норм і правил поведінки, які регламентуються вчителем через пред'явлення вимог, визначення мети дій, ієрархізацію цілей.

Якщо прослідкувати логіку особистісного становлення дитини в умовах соціально-нормативного простору початкової школи, то можна розглянути цей процес в межах

²⁴ Ibidem, с. 93.

²⁵ І. Д. Бех, *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*, Том 1, Чернівці: Букрек, 2015, 840 с.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Л. И. Божович, *op. cit.*

²⁸ Ibidem.

розробленої А. Петровським моделі входження особистості у референтну для неї спільноту або соціальну групу²⁹. Ця модель демонструє, що незалежно від віку і типу референтної групи при входженні до неї особистість обов'язково і послідовно повинна пройти три стадії.

Перша стадія входження особистості у референтну групу або спільноту отримала назву стадії *адаптації*. Вона пов'язана із входженням у соціально-нормативний простір нової спільноти і передбачає втрату індивідуальних рис, а також виступає передумовою загострення протиріччя між адаптацією до групи та незадоволеною потребою щодо максимального виявлення власної індивідуальності. Стадія адаптації сприяє появі іншої стадії – індивідуалізації, яка передбачає пошук способів вираження своєї індивідуальності в соціальній групі. Третя стадія входження особистості у референтну групу – інтеграції – пов'язана з реалізацією потреб групового розвитку і власної потреби зробити значний внесок у життя групи. У цьому випадку особистість зберігає тільки ті індивідуальні риси, які відповідають потребам групового розвитку. Одночасно група певною мірою змінює свої норми, сприйнявши цінні для її розвитку риси особистості.

Якщо проаналізувати логіку особистісного становлення дитини в умовах соціально-нормативного простору початкової школи, то можна стверджувати, що молодший шкільний вік відповідає стадії адаптації, яка пов'язана з інтенсивним засвоєнням діючих групових норм та відповідних форм і засобів діяльності. При цьому у молодшого школяра до певної міри втрачається можливість прояву власної індивідуальності.

Важливо відзначити, що зміст адаптаційної стадії входження особистості у референтну групу в новій нормативній ситуації соціального розвитку молодшого школяра визначатиметься і характеризуватиметься принципово новими умовами його актуальної життєдіяльності (повноцінна взаємодія у шкільному середовищі, відносини з однолітками і вчителями, навчальна діяльність), що в подальшому сприятиме формуванню навичок його суспільної поведінки (відповідальність за вчинки, колективізм, товариськість, взаємодопомога та ін.), розвитку елементів соціальних почуттів тощо.

Для А. Петровського також очевидним є те, що для молодшого шкільного віку характерним є переважання адаптації над індивідуалізацією. На його думку, міжособистісні взаємини у класі першочергово розвиваються як функціонально-рольові взаємовідносини між учнями, що зафіксовані у специфічних для цієї спільноти сферах життєдіяльності дітей (навчальної, трудової, ігрової та ін.) і розгортаються в ході засвоєння дитиною норм та способів дій в групі (класі) під безпосереднім керівництвом і контролем з боку дорослого, який санкціонує ті чи інші зразки поведінки³⁰.

Проте в процесі нормативної соціалізації у молодшого школяра можуть виникати певні труднощі і проблеми, пов'язані, передусім, з невідповідністю його можливостей в межах актуальної соціальної ситуації розвитку і системою вимог, що пред'являються соціумом.

Зі вступом до школи у дитини перебудовується вся система стосунків. Як зазначає О. Леонтьєв, суттєвим, звісно, є не те, що дитина взагалі щось зобов'язана робити: у неї були обов'язки і до вступу до школи. Суттєвим є те, що тепер це обов'язки не лише перед батьками і вихователем; об'єктивно це обов'язки і перед суспільством.

²⁹ Социальная психология в трудах отечественных психологов...

³⁰ Ibidem.

Це обов'язки, від виконання яких буде залежати її місце в житті, її суспільна функція та роль, а звідси і зміст всього її подальшого життя³¹.

У молодшому шкільному віці ще на його початковій стадії відбувається розпад системи соціальних взаємин на дві відносно самостійні системи – дитина-дорослий і дитина-ровесники. У свою чергу, в межах системи дитина-дорослий диференціюються дві підсистеми – дитина-вчитель і дитина-батьки. Як вказувала Л. Божович, підсистема дитина-вчитель починає визначати взаємини дитини з батьками і її ставлення до ровесників³². Ми також розглядатимемо підсистему відносин дитина-вчитель у молодшому шкільному віці як визначальну, а підсистему відносин дитина-ровесники – як залежну. Ставлення значимого дорослого (вчителя) до конкретних школярів в межах початкової школи задає реальну неформальну інтрагрупову структуру учнівської групи в системі дитина-ровесники.

Загалом, навчальна діяльність є найбільш регламентованим видом діяльнісної активності учня, у межах якої вчитель визначає її порядок, цілі та організацію. Фактично, навчальна діяльність виступає ланкою, яка поєднує дитину із системою соціального досвіду. Саме тому вчитель стає для молодшого школяра найбільш референтною особою, яка, використовуючи можливості оцінок, формує ставлення дорослих до дитини та її ставлення до себе (А. Петровський³³ та ін.).

Також потрібно враховувати і те, що до закінчення молодшого шкільного віку зростає значення взаємин з однолітками. Тепер для молодших школярів стає значущою не стільки оцінка дорослого, скільки думка однолітків. Відносини з ними поступово набувають для дитини більшої цінності, вона гостріше переживає їхню оцінку власних дій, прагне домогтися їхнього схвалення і тим самим посісти певне місце в групі однокласників. Якщо на ранньому етапі молодшого шкільного віку вибір партнера по спілкуванню визначається для дитини в основному оцінкою вчителя, успіхами у навчанні, то на завершальному етапі пізнього дитинства вже з'являється нова мотивація міжособистісних виборів, яка пов'язана з оцінкою її особистісних якостей.

Процес засвоєння соціальних норм у молодших школярів підпорядковується різним видам нормативних дій, що пронизують навчальну діяльність. Засвоюючи в процесі навчання певні норми і цінності, школяр починає під впливом оцінних суджень інших (вчителя, однолітків) певним чином ставитись як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до себе самого як особистості та своєї поведінки. З віком він чіткіше розрізняє свої справжні досягнення і те, чого міг би досягнути, володіючи певними особистісними якостями.

Молодший шкільний вік слід розглядати як принципово важливий період в житті сучасної людини, адже саме на цьому етапі перед дитиною вперше виникає «проблема особистості» в умовах зустрічі з першою соціально-нормованою діяльністю. У цьому сенсі І. Бех зазначає, що на завершальному етапі пізнього дитинства «підростаюча особистість стає готовою до нормативного функціонування в соціумі. Вона орієнтується у ньому відповідно до того, яким чином – самостійно чи опосередковано – усвідомила потреби, що характеризують міжсуб'єктні відносини, які превалюють у школяра з оточуючими; умови, що сприяють їх задоволенню та діям, виконання яких не пов'язане

³¹ Ibidem.

³² Л. И. Божович, *op. cit.*

³³ *Социальная психология в трудах отечественных психологов...*

зі страхом; відтерміновані цілі, для досягнення яких дитина може відмовитися від перспектив задоволення чи зростання власного статусу»³⁴.

Ми поділяємо позицію згаданих вище авторів, проте в аспекті аналізу детермінант розвитку суспільно значущої поведінки молодшого школяра розглядаємо її більш конкретно – як характеристику середовища або спільноти (групи). Тобто, референтність середовища (освітнього) і соціальної групи у нашому розумінні виступає однією із найбільш необхідних передумов розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці. Таким чином, нормативна поведінка задається дитині через такі зовнішні умови, як входження до шкільного соціально-нормативного середовища, яке визначає характер та зміст вимог до соціального статусу школяра і створює умови для його реалізації, а також через вплив референтної групи, члени якої транслюють ці вимоги, визначаючи повноту, адекватність та несуперечливість «заданого» особистості опису очікуваної від неї поведінки, її оцінки та застосовуваних санкцій.

Резюмуючи вище викладене, можна стверджувати, що в контексті соціальної ситуації розвитку дитини молодшого шкільного віку її соціальне оточення швидко розширюється і диференціюється, змістовно та «територіально», і це вимагає від неї значних зусиль для досягнення успішної соціальної взаємодії. Забезпечення такої успішної взаємодії з іншими відбувається шляхом регуляції власної поведінки відповідно до соціально-нормативних вимог тієї референтної спільноти, в межах якої реалізуються провідні види її актуальної, у тому числі навчальної, діяльності.

З урахуванням вище викладених сентенцій, можна зробити висновок, що особистісне становлення молодшого школяра в умовах соціально-нормативного простору початкової школи відбувається у напрямі інтенсивного засвоєння та відтворення нормативних способів і зразків поведінки у відповідності з вимогами та очікуваннями референтних суб'єктів соціального впливу – значимих дорослих (вчителів) та референтних груп (клас). У цьому сенсі можна говорити про те, що в соціально-нормативному просторі початкової школи створюються усі необхідні умови для особистісного самовизначення молодшого школяра не тільки в статусі суб'єкта навчальної діяльності, але й суб'єкта суспільно-нормативних відносин (Л. Божович³⁵, Л. Виготський³⁶, Д. Ельконін³⁷ та ін.).

Узагальнення результатів аналізу теоретико-методологічних засад проблеми розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці дало змогу зробити висновок про те, що молодший шкільний вік є значимим онтогенетичним етапом становлення особистісної сфери дитини, що пов'язано з виникненням важливих для її подальшого особистісного становлення психологічних новоутворень. Також є сенс розглядати молодший шкільний вік як сенситивний в аспекті нормативної соціалізації особистості, оскільки соціальний контекст особистісного розвитку в цьому віці все більше визначається чинниками, пов'язаними з впливом «значимих» дорослих (вчителів), актуалізацією нової соціальної ситуації розвитку (навчальною діяльністю), а відтак, – з необхідністю освоєння нового соціально-нормативного простору (соціальних норм, правил, вимог, зразків поведінки). Суспільно значущу поведінку ми трактуємо як системну якість особистості, значущий чинник її соціально-нормативної

³⁴ І. Д. Бех, *op. cit.*, с. 102.

³⁵ Л. И. Божович, *op. cit.*

³⁶ Л. С. Выготский, *op. cit.*

³⁷ *Социальная психология в трудах отечественных психологов...*

активності, детермінований системою елементів внутрішнього (особистісні диспозиції, мотиви, цілі, афективні стани) і зовнішнього (соціальні норми поведінки) порядку. В такому разі механізми об'єктивації суспільно значущої поведінки особистості визначаються характером детермінації системоутворюючих елементів внутрішнього (особистісні чинники) і зовнішнього (соціальні чинники) порядку.

Отже, на підставі розгляду основних підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників до аналізу психологічних чинників і передумов розвитку суспільно значущої поведінки у молодшому шкільному віці можна виокремити найважливіші його детермінанти. В якості значущих психологічних передумов та детермінант розвитку суспільно значущої поведінки в молодшому шкільному віці нами визначено:

- соціальну ситуацію розвитку молодшого школяра;
- соціально-нормативний простір початкової школи;
- «значимих» дорослих (вчитель, вихователь) та соціальні групи (клас) як референтних суб'єктів соціально-нормативного впливу;
- навчальну діяльність як провідний тип діяльнісної активності молодшого школяра;
- особистісні властивості і психологічні новоутворення молодшого школяра як продукт його вікового розвитку.

Бібліографія

- Антонян Ю. М., Эминов В. Е., Еникеев М. И., *Психология преступника и расследование преступлений*, Москва: Юристъ, 1996, 257 с.
- Баянова Л. Ф., Мустафин Т. Р., Культурная конгруэнтность дошкольника в нормативной ситуации и возможности ее исследования, „Современное дошкольное образование. Теория и практика” 2013, № 4, С. 70–75.
- Бех І. Д., *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*, Том 1. Чернівці: Букрек, 2015, 840 с.
- Божович Л. И., *Личность и ее формирование в детском возрасте*, Санкт-Петербург: Питер, 2008, 400 с.
- Венгер А. Л., *Психическое развитие ребенка в процессе совместной деятельности*, „Вопросы психологии” 2001, № 3, С. 17–26.
- Веракса Н. Е., Булычева А. И., *Развитие умственной одаренности в дошкольном возрасте*, „Вопросы психологии” 2003, № 6, С. 17–31.
- Выготский Л. С., *Педагогическая психология*, под ред. В. В. Давидова, Москва: АСТ: Астрель: Хранитель, 2008, 671 с.
- Гарькавец С. О., *Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти: монографія*, Харків: «Друкарня Мадрид», 2016, 156 с.
- Корзинкина Н. А., *Особенности поведения подростка в ситуации социального взаимодействия с заданной нормой*: дис. ... канд. психол. наук., Москва: Московский педагогический государственный университет, 2004, 250 с.
- Пашенко А. К., *Особенности организации нормативного пространства младших школьников*, „Психологическая наука и образование” 2010, № 1, С. 48–54.
- Социальная психология в трудах отечественных психологов*, сост. и общая редакция А. Л. Свенцицкого, Санкт-Петербург: Питер, 2000, 512 с.

Comstock, G., & Scharrer, E., *Chapter VII – Learning rules and norms – further evidence of media effects*, In: *Media and the American Child*. San Diego, CA: „Academic Press” 2007, nr 392, p. 250–291.

Kalish, C.W., Shiverick, S.M., *Children’s reasoning about norms and traits as motives for behavior*, „Cognitive Development” 2004, nr 19(3), p. 401–416.

SUMMARY

Roman Pavelkiv, Ivanna Khomych

Psychological prerequisites for the development of socially significant behavior in primary school age

The study deals with the research of psychological preconditions to develop publicly significant behavior of elementary schoolchildren. The author states that in the social and standard space of elementary school all necessary conditions are provided for elementary schoolchildren’s self-determination not only in the status of the educational activity subject but also in the status of the subject of social and standard relations. The research studies elementary schoolchildren age as a sensitive one in the aspect of person’s standard socialization since social context of personal development in this age is more and more defined with the factors related to the influence of “significant” adults, up-to-date new social situation of the development and, as a result, with the necessity of new social and standard space. New formations as a product of age development cause reformation of all children’s consciousness structure, change of a system of their relations to the world, other people and themselves. Basing on the formed complex of new formations the appearance of children’s integrative personal formation may be possible that is presented with their internal position. The desire to self-affirmation motivates children to standard behavior, to adult’s approval of their dignity. Therefore, the author presents publicly significant behavior as person’s system character feature, significant factor of their social and standard activity determined with the system of the elements of internal (personal dispositions, motives, aims, affective states) and external (social standards of behavior) orders. Basing on main approaches of Ukrainian and foreign researchers to the analysis of psychological factors and preconditions of publicly significant behavior development in the elementary schoolchildren’s age the author outlines the most important determinants: social situation of elementary schoolchildren’s development, social and standard space of primary school, “significant” adults (teacher, tutor), social groups (classes) as referential subjects of social and standard influence, educational activity as a leading type of activity for elementary schoolchildren, personal features and psychological new formations as a product of their age development. Practically, the studying of character features for development and regularities of determination of publicly significant behavior in elementary school age will provide the possibilities to create the conditions for more effective solutions of the issues of personal standard socialization under the conditions of primary school; realization of some functions in the way that is socially acceptable and appropriate to the standards that need their interaction with social one including studying surroundings; formation of the skills to obtain the content of social standards and standard behavior samples; self-oriented development of a stable internal disposition of the own standard appropriateness etc.

Key words: elementary schoolchild, publicly significant behavior, primary school, social and standard relations, person’s socialization, determinants of publicly significant behavior development.

STRESZCZENIE

Roman Pavelkiv, Ivanna Khomych

Psychologiczne przesłanki rozwoju społecznie znaczącego zachowania w młodszym wieku szkolnym

Artykuł jest poświęcony badaniom psychologicznych przesłanek rozwoju społecznie znaczącego zachowania uczniów szkoły początkowej. Uważamy, że w przestrzeni społeczno-normatywnej szkoły początkowej są stwarzane wszystkie niezbędne warunki dla osobistego samostanowienia ucznia w wieku młodszym nie tylko w statusie podmiotu działalności edukacyjnej, ale również podmiotu stosunków społeczno-normatywnych. W badaniu jest rozpatrywany młodszy wiek szkolny jako sensytywny w aspekcie normatywnej socjalizacji osobowości, ponieważ kontekst społeczny rozwoju osobistego w tym wieku coraz bardziej jest określany przez czynniki powiązane z oddziaływaniem „znaczących” dorosłych, aktualizacją nowej społecznej sytuacji rozwoju, a zatem z koniecznością opanowania nowej przestrzeni społeczno-normatywnej. Na podstawie przestudiowania podstawowych podejść badaczy krajowych oraz zagranicznych do analizy przesłanek psychologicznych rozwoju społecznie znaczącego zachowania w młodszym wieku szkolnym wyodrębniliśmy najważniejsze jego determinanty: społeczną sytuację rozwoju ucznia w wieku młodszym, przestrzeń społeczno-normatywną szkoły początkowej, „znaczących” dorosłych oraz grupy społeczne jako podmioty odniesienia wpływu społeczno-normatywnego, działalność edukacyjną jako wiodący rodzaj aktywnej działalności ucznia młodszego, cechy osobowości oraz psychologiczne dyspozycje ucznia młodszego jako produkt jego rozwoju wiekowego.

Słowa kluczowe: młodszy uczeń, społecznie znaczące zachowanie, szkoła początkowa, stosunki społeczno-normatywne, socjalizacja osobowości, determinanty rozwoju społecznie znaczącego zachowania.

REDAKTORZY OPRACOWANIA:

ANNA PAWLAK, doktor prawa, radca prawny, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie.

BEATA SKWAREK, doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki, adiunkt, Zakład Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych, Collegium Witelona Uczelnia Państwowa.

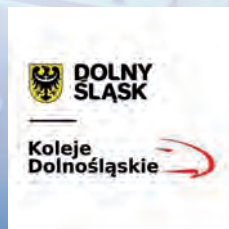
JUSTYNA STADNICZEŃKO, doktor prawa, adiunkt, Instytut Nauk Prawnych, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie, sędzia Sądu Okręgowego w Opolu.

OKSANA PETRENKO, profesor, doktor nauk pedagogicznych, kierownik Katedry Teorii i Metodologii Edukacji, Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny.

Publikacja stanowi rezultat współpracy wielu ośrodków akademickich, podmiotów edukacyjnych, organizacji społecznych w toczącej się dyskusji na arenie międzynarodowej na temat rozwoju oraz bezpieczeństwa dzieci we współczesnym świecie. Jest to wspólna inicjatywa Collegium Witelona Uczelnia Państwowa i Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie przy współpracy z ukraińskim i niemieckim środowiskiem naukowym prowadzonej od roku 2018.

Publikacja *W trosce o rozwój i bezpieczeństwo dziecka we współczesnym świecie. Aspekty społeczno-prawne* jest zbiorem opracowań poświęconych złożonym zagadnieniom społeczno-prawnym i problemom związanym z funkcjonowaniem dzieci w środowiskach społecznych, w szczególności rodzinnym oraz szkolnym.

ISBN 978-83-66552-55-5

9 788366 552555